

บทบาทของสถาบันการศึกษา

ต่อการพัฒนาจิตใจ

ศาสตราจารย์สมน อมรวิวัฒน์ ราชบัณฑิต

๓๗๐.๑๑๔

ส ๖ ๙ ๑ บ

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา

บทบาทของสถาบันการศึกษาต่อการพัฒนาจิตใจ

โดย ศ.สุমন อมรรวิวัฒน์ : กรุงเทพฯ, ๒๕๔๙

๓๒ หน้า

ISBN : 974-559-93-6

๑. การพัฒนาจิตใจ

๒. ชื่อเรื่อง

พิมพ์ครั้งที่ ๑

ธันวาคม ๒๕๔๙.

สิ่งพิมพ์อันดับที่

๖/๒๕๕๐

จำนวน

๕,๐๐๐ เล่ม

ผู้จัดพิมพ์เผยแพร่

สำนักงานมาตรฐานการศึกษาและพัฒนาการเรียนรู้

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา

ถนนสุขโขทัย เขตดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐

โทร. ๐๒-๖๖๘-๗๑๒๓ ต่อ ๑๓๑๕-๑๖

โทรสาร ๐๒-๒๔๓-๒๗๖๘

website : <http://www.onec.go.th>

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล นนทบุรี

โทร. ๐๒-๙๖๘-๐๖๖๑-๓ โทรสาร ๐๒-๙๖๘-๐๖๖๔

บทบาทของของสถาบันการศึกษา ต่อการพัฒนาจิตใจ

ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมาก เนื่องด้วยกระแสของคลื่นลูกที่สามและสี่ที่โหมกระหน่ำอย่างไว้แรงต้าน ทำให้สังคมไทยได้กลายเป็นสังคมคาบลูกคาบดอก จะเป็นสังคมอุตสาหกรรมก็ไม่ใช่ สังคมเกษตรกรรมก็ไม่เชิง มีหน้าซำคนไทยยังมีได้เตรียมตัวให้เข้มแข็งเพียงพอที่จะสามารถรับกระแสข่าวสารที่ถาโถมปนเป ทั้งที่เป็นสาระความรู้ การโฆษณาชวนเชื่อ และการครอบงำจิตใจที่บิดเบือนไปจากความเป็นจริง สังคมไทย มิได้ถูกรุกรานโดยแนวคิดวัตถุนิยมและบริโภคนิยมเท่านั้น หากแต่วิถีชีวิตไทยที่มีครอบครัวอันอบอุ่น ชุมชนที่เอื้ออาทรต่อกันและอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ก็กลับกลายเป็นความแตกแยกแก่งแย่งแข่งขัน ชีวิตคนเริ่มเครียด ชุมชนอ่อนแอ สังคมขาดความสุข ในขณะที่โครงสร้างพื้นฐานของประเทศพัฒนาไปรวดเร็ว นั่นคือโครงสร้างพื้นฐานของคนกลับล้าหลังและถอยหลังไปสู่ความป่าเถื่อนอย่างน่ากลัว

การขึ้นต้นบทความนี้ ดูจะเป็นการมองสังคมในแง่ร้าย แท้จริงแล้ว
ทุกวงการไม่ว่าจะเป็นวงการเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมต่างก็
ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว และพยายามร่วมกันสร้างความเข้มแข็ง สร้าง
คุณภาพและศักยภาพให้แก่คน ชุมชน และสังคมอย่างต่อเนื่อง คำว่า
“โลกาภิวัตน์” “การพัฒนาที่ยั่งยืน” “การปฏิรูป” “การรื้อปรับระบบ” ได้
ถูกนำมาวิเคราะห์ถกเถียงในทุกวงการและทุกกลุ่มวิชาชีพเพื่อสร้างสรรค์
ภาพชีวิตและสังคมไทยให้มีความสุข มั่นคง และอยู่อย่างสันติ

เมื่อใดก็ตาม สังคมเผชิญภาวะวิกฤต วิธีชีวิตของคนมีแต่ความ
เสียงทุข์ยาก มีระดับชนชั้นที่เหลื่อมล้ำหลอกหลวง เอารัดเอาเปรียบกัน
สถาบันศึกษามักจะถูกมองว่าไร้ประสิทธิภาพ ไม่สามารถสร้างและ
พัฒนาคนให้มีสติปัญญาความสามารถดีพอ จนก้าวทันปรับตัวได้กับความ
เปลี่ยนแปลง ยิ่งเมื่อเจาะประเด็นเฉพาะลงไปที่การพัฒนาจิตใจของคน
ด้วยแล้ว สถาบันศึกษาก็มักตกเป็นจำเลยว่ามุ่งแต่สอนหนังสือ แต่มิ
ได้สอนคน

สำหรับบทความนี้ จะนำเสนอเฉพาะเรื่องการศึกษา และเพื่อเป็น
การกำหนดกรอบความคิดให้แคบเข้า จึงมุ่งเฉพาะประเด็นบทบาทของ
สถาบันการศึกษาต่อการพัฒนาคนด้านจิตใจ

สถาบันการศึกษา หมายถึง แหล่งเรียนรู้ที่จัดสิ่งแวดล้อม
กระบวนการ เนื้อหาสาระกิจกรรม วิธีการที่เหมาะสมกับการพัฒนาการ
ของมนุษย์ มีวัตถุประสงค์ให้ผู้เรียนเกิดคุณสมบัติทางสร้างสรรค์ สถาบัน
ศึกษามีได้จำกัดอยู่เฉพาะอาคารสถานที่ หากหมายรวมถึงบุคลากร
ทุกประเภท เช่นครูผู้สอน บุคคลที่สนับสนุนการสอน ผู้รู้ในชุมชน นักเรียน
นักศึกษา ผู้ปกครอง สื่ออุปกรณ์ วัสดุการสอน หลักสูตรการเรียนการสอน
ที่กำหนดสาระของการเรียนรู้ ที่สำคัญที่สุดคือวัตถุประสงค์และกิจกรรม

การเรียนรู้ตลอดกระบวนการ สถาบันการศึกษาที่กล่าวถึงในบทความนี้ หมายถึงองค์กรระดับนโยบายการบริหารการศึกษา สถานศึกษาระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับปฐมวัย ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา การจัดการศึกษาประเภทต่างๆ เช่น อาชีวศึกษา การฝึกหัดครู การศึกษาพิเศษ เป็นต้น สถาบันการศึกษานั้นมีทั้งที่อยู่ในระบบและนอกระบบโรงเรียน ซึ่งนับวันจะประสานสัมพันธ์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการเรียนรู้

การพัฒนาจิตใจเป็นภารกิจสำคัญของการพัฒนามนุษย์

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนามนุษย์ว่า “...ทันทีที่มนุษย์รู้จักคิดเขาก็เริ่มมีการศึกษาและเมื่อนั้นปัญญาก็เกิดขึ้น ตัวแกนสำคัญของการพัฒนาก็คือปัญญา เพราะทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลาย และรู้ที่จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไร แต่พร้อมกับที่ปัญญาเกิดขึ้นนั้นก็มีการปรับตัวเกิดขึ้นทั้งองค์ภาพพ ทำให้เกิดการพัฒนามีคุณลักษณะครบถ้วนครุวม คือมิใช่พัฒนาปัญญา พฤติกรรมก็พัฒนาด้วย พฤติกรรมจะเปลี่ยนไป แล้วจิตใจก็พัฒนาด้วย คือจิตใจเปลี่ยนแปลง เช่นเปลี่ยนจากความอยากด้วยตัณหาเป็นความอยากด้วยฉันทะ (ความอยากที่สนใจใฝ่รู้มิใช่ความอยากเสพรสชาติ) เป็นต้น และมีความสุขความพอใจอย่างใหม่เกิดขึ้น นั่นคือพอใจเมื่อได้ทำตามที่ปัญญาบอก ได้ทำตามเหตุผลที่ดีเกิดความสุขพอใจด้วยฉันทะ เป็นการพัฒนาจิตใจ เพราะฉะนั้นการพัฒนาจะเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน คือ พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา การพัฒนาทั้ง ๓ อย่างนี้จะต้องอิงอาศัยเสริมซึ่งกันและกันจะแยกออกจากกันไม่ได้ในกระบวนการพัฒนามนุษย์...”^๑

ข้อความข้างต้นนี้ได้แสดงความหมายและความสำคัญของการพัฒนาจิตใจอย่างชัดเจน จุดประสงค์ที่แท้จริงของการศึกษานั้น คือ ให้

บุคคลมีความรู้ ความคิด ความสามารถ และความดี จุดประสงค์ทั้ง ๔ นี้ ผสมกลมกลืนกันอย่างสมดุล เกิดเป็นศักยภาพของมนุษย์ เป็น “...บรมศึกษา ที่ช่วยให้มนุษย์กำจัดเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ คือความเห็นแก่ตัว”^๒

ยิ่งมนุษย์ฉลาดขึ้นเพราะมีการศึกษาสูง เขากลับมีความคิดและการกระทำต่ำอยู่ในระดับสัญชาตญาณ ชาวเหตุการณ์จากสื่อประเภทต่างๆ จึงกลบเกลื่อนไปด้วยการแก่งแย่งช่วงชิง กดขี่ข่มเหงกัน สังคมไทยกลายเป็นสังคมที่มีความเสี่ยงสูง ปัญหายาเสพติด โรคนิวเคลียร์ อาชญากรรมทางเพศ การฉ้อราษฎร์บังหลวง การจี้ปล้น และการค้ากำไร โดยขายชีวิต และแรงงานของคนที่ดีกว่าอ่อนแอกว่า เหตุการณ์เหล่านี้ได้สร้างความสำนึกและความตระหนักแก่ผู้กำหนดนโยบายและวางแผนประเทศ แนวโน้มของการพัฒนาได้หันมาเน้นการพัฒนาคนและสังคม ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี

แผนพัฒนาคนและสังคมได้กำหนดยุทธศาสตร์เกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของคนได้ ๔ แนวทางคือ (๑) แนวทางด้านประชากร (๒) แนวทางการพัฒนาจิตใจ (๓) แนวทางการพัฒนาสติปัญญา ทักษะฝีมือและการมีงานทำ (๔) แนวทางการพัฒนาสุขภาพและพละนาามัย ในส่วนของแผนการพัฒนาจิตใจนั้น มีความมุ่งหมายซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นตัวบ่งชี้ผลการพัฒนาจิตใจอย่างครบถ้วน ๓ ด้าน คือ (๑) พัฒนาให้คนเก่งที่มีปัญญา ใฝ่รู้ รู้จักคิด มีเหตุผล ขยันขันแข็ง รู้จักพึ่งตนเอง มีจิตสำนึกรับผิดชอบส่วนรวม สังคมและประเทศชาติ (๒) พัฒนาให้เป็นคนดี ที่มีเมตตา กรุณา กตัญญูรู้คุณ สามัคคี ซื่อสัตย์สุจริต ละเว้นอบายมุข มีระเบียบวินัย ประพฤติปฏิบัติตามจรรยาบรรณ และมีความเป็นประชาธิปไตย (๓) พัฒนาให้เป็นคนที่มีความสุข มีสมาธิ สงบเยือกเย็น

แจ่มใสราเริง พอใจในสิ่งที่มีและยินดีในสิ่งที่ทำ

การพัฒนาจิตใจเป็นแผนพัฒนาที่ต้องอาศัยร่วมมือกันจากทุกฝ่าย ทั้งสถาบันศาสนา สถาบันครอบครัวและชุมชน องค์กรของรัฐและเอกชน สถาบันการเมือง และสถาบันสื่อสารมวลชนด้วย ทุกสถาบันดังกล่าวต้องมีความเข้มแข็งในตัวเอง และพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันทำโครงการและกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาตนเอง พัฒนาบุคลากรและพัฒนาประชาชนให้บรรลุความมุ่งหมายของแผนพัฒนาจิตใจที่อ้างไว้ข้างต้น

เมื่อพิจารณาถึงสาระการเรียนรู้ หรือเนื้อหาของหลักสูตรในระดับการศึกษาปฐมวัย ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ตลอดจนระดับอุดมศึกษาทั้งในมหาวิทยาลัยที่จำกัดจำนวนรับนิสิตนักศึกษาและมหาวิทยาลัยเปิด จะเห็นได้ว่าหลักสูตรทุกระดับได้มีเนื้อหาและจุดประสงค์ที่นำไปสู่การพัฒนาจิตใจ แต่อาจใช้คำที่แตกต่างกันไป เช่น การสร้างเสริมลักษณะนิสัย กิจกรรมจริยศึกษา กิจกรรมสร้างนิสัย การพัฒนาค่านิยม การเสริมสร้างและสืบทอดวัฒนธรรม การพัฒนาบุคลิกภาพ กิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี ยุวกาชาด หรือผู้บำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น

ในระดับการศึกษาปฐมวัยนั้น นอกจากจะมีการเตรียมความพร้อมทางสติปัญญาแล้ว การพัฒนาเด็กในด้านสังคม อารมณ์ และจิตใจ ก็มีความสำคัญเช่นกัน ทุกกิจกรรมได้มีการสอดแทรกคุณธรรมให้เด็กได้เรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมฝึกทักษะ กิจกรรมการเล่น กิจกรรมดนตรี ศิลปะ การเรียนรู้เรื่องธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เด็กปฐมวัยได้รับอิทธิพลทั้งทางบ้านและโรงเรียนในเรื่องของกิริยามารยาท ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์ ขยัน ประหยัด อดทน รับผิดชอบ และการมีระเบียบวินัย

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๔๔^๑ ได้กำหนดจุดหมายข้อ ๑ ไว้ว่า ให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยในตนเอง ปฏิบัติตนตามหลักของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์

นอกจากการจัดเนื้อหาสาระวิชาแกน ด้านสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแล้ว หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานยังได้ระบุ การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เพื่อสร้างเยาวชนของชาติให้เป็นผู้มีศีลธรรม จริยธรรม มีระเบียบวินัย และมีคุณภาพ เพื่อพัฒนาองค์รวมของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ปลูกฝัง และสร้างจิตสำนึกของการทำประโยชน์เพื่อสังคม

นอกจากการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อปลูกฝังคุณธรรม เช่น กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ การฟังธรรม การฝึกสมาธิ การบรรพชาเป็นสามเณรระหว่างปิดภาคฤดูร้อน และการร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ยังได้จัดทำชุดการเรียนรู้การสอนเพื่อปลูกฝังคุณธรรมด้านความขยันหมั่นเพียร การพึ่งตนเอง ความรับผิดชอบ การประหยัดและอดออม ความรักชาติ ศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ การมีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย ชุดการสอนดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องต่อเนื่องกับสื่อสำเร็จรูป เพื่อพัฒนาคุณธรรมในระดับประถมศึกษา ซึ่งปลูกฝังคุณธรรม เรื่อง การเป็นลูกที่ดี การเป็นศิษย์ที่ดี การเป็นเพื่อนที่ดี การเป็นพลเมืองที่ดี และการเป็นมนุษย์ที่เต็ม

นอกจากนี้ สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียนได้จัดเรื่องของคุณธรรมไว้เป็นวิชาบังคับในหลักสูตรทุกระดับ ไม่ว่านักศึกษาจะใช้วิธีเรียนโดยเข้าชั้นเรียน เรียนด้วยตนเอง หรือใช้วิธีศึกษาทางไกล

นักศึกษาทุกคนต้องเข้ากิจกรรมพบกลุ่ม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตามเวลาที่กำหนดให้ อย่างน้อยภาคเรียนละ ๑๘ ครั้ง นักศึกษาจะต้องผ่านการประเมินของครูว่ามีคุณลักษณะด้านความรับผิดชอบต่อหน้าที่เสียสละ ซื่อสัตย์ ตรงต่อเวลาและสามัคคี

สถาบันอุดมศึกษา จัดหลักสูตรการศึกษาทั่วไปที่มีสัดส่วนทางด้านมนุษยศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม เป็นวิชาบังคับและวิชาเลือกในทฤษฎีและวิชาชีพ มีการเน้นจรรยาบรรณและคุณธรรมของบุคลากรและผู้ประกอบการ การพัฒนาบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย และคุณธรรมเป็นจุดเน้นเด่นชัดขึ้นมากในทุกมหาวิทยาลัย นิสิตนักศึกษามีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมเสริมหลักสูตรกิจกรรมอาสาสมัครและวิชาชีพ มีการเน้นจรรยาบรรณและคุณธรรมของบุคลากรและผู้ประกอบการ การพัฒนาบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัยและคุณธรรม เป็นจุดเน้นเด่นชัดขึ้นมากในทุกมหาวิทยาลัย กิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม โดยที่อาจารย์ที่ปรึกษาของชมรมเป็นผู้แนะแนวทาง

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาได้ส่งเสริมโครงการพัฒนาจิตใจในรูปแบบต่างๆ เช่น โครงการค่ายพัฒนาจิตใจ โครงการนิทรรศการธรรมทายาท โครงการพัฒนาบุคลิกภาพ และจริยธรรมผู้นำนักศึกษา โครงการส่งเสริมคุณธรรม โครงการปรัชญา-ธรรมสัญจร เป็นต้น

ก่อนที่จะเสนอบทบาทของสถาบันการศึกษาต่อการพัฒนาจิตใจ ผู้เขียนใคร่ขอเสนอปรากฏการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นในกระบวนการจัดการศึกษา ซึ่งน่าจะนำมาเป็นฐานในการคิดแนวทางปรับปรุงต่อไป ทั้งนี้ได้หมายความว่าระบบและกระบวนการจัดการศึกษาที่มีอยู่จะไม่ดีไปเสียทั้งหมด คุณูปการของการศึกษาที่มีต่อการผดุงสังคมนั้นมีอยู่มาก

ปรากฏการณ์ทางการศึกษาที่เสนอต่อไปนี้เป็นจุดอ่อนที่ต้องสร้างแนวทางใหม่มาแก้ปัญหาให้ชัดเจน ซึ่งจะขอยกตัวอย่างมาเพียงบางประเด็น

ความรู้เลิศล้ำ คุณธรรมต่ำลง

ภารกิจของสถาบันการศึกษาประสบผลสำเร็จในเชิงปริมาณ เช่น เด็กอายุ ๓-๕ ขวบ มีโอกาสได้รับการเตรียมความพร้อมเพิ่มขึ้น ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนระดับประถมศึกษาสูงขึ้นในหลายกลุ่ม ประสิทธิภาพ สถิติการรู้หนังสือของคนไทยจำนวนถึงร้อยละ ๘๗ นักเรียนที่เรียนจบระดับประถมศึกษาได้รับการขยายโอกาสให้ศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเพิ่มขึ้น เยาวชนมีโอกาสทางการศึกษาตามความถนัดและความสามารถทั้งในระดับอุดมศึกษาและการศึกษานอกโรงเรียนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดจนกล่าวได้ว่า คนไทยในปัจจุบันมีการศึกษาสูงขึ้นแน่นอน

เมื่อวิเคราะห์ถึงคุณภาพของการศึกษาในกระแสความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมไทยปรากฏว่าเกิดสภาวะล่าช้าทางการศึกษา (Education Lag) อย่างชัดเจน กล่าวคือ ได้มีการก้าวรุกทางวัฒนธรรม การครอบงำ วิถีคิด การผันแปรวิถีชีวิต ความเชื่อ การเลียนแบบตามสมัยนิยม และการแข่งขัน ช่วงชิงในกลุ่มคนอย่างรุนแรงรวดเร็วอย่างยิ่ง จนการศึกษาทั้งระบบและกระบวนการไม่สามารถปรับตัวตามได้ทัน เยาวชนเกิดความสับสนในเกณฑ์ตัดสินดี-ชั่ว, ถูก-ผิด ปทัสสถานทางศีลธรรมที่เป็นเนื้อหาสาระในโรงเรียนกับค่านิยมที่ยอมรับกันในสังคมมีความแตกต่างกันมากเมื่อมองด้านผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าอย่างฉาบฉวย

การสอดแทรกคุณธรรมในกระบวนการเรียนการสอนดูจะเป็นเรื่องจริงจัง แต่การปฏิบัติยังไม่เอาจริงเอาจัง มีความคิดที่ขัดแย้งกันอยู่

ในเรื่องการสอนศีลธรรมกับการสอนศาสนาวิธีสอนที่ดูเคร่งเครียดแปลก
แยกจากชีวิตจริง พื้นฐานทางความคิดของครูแตกต่างจากพื้นฐานทาง
ความคิดของนักเรียน การประสานความคิดของคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่
ยังไม่กลมกลืนกัน จึงไม่น่าแปลกใจว่าคนที่สำเร็จการศึกษาในระดับสูง
และมีจรรยาทางวิชาชีพกำกับอยู่ ยังคงใจบาปหยาบช้าและเป็นอาชญากร
มากมายในสังคม

เมื่อครอบครัวบกพร่อง การศึกษาก็ต้องเต็มเต็ม

การพัฒนาคนมีกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต และเป็นภารกิจ
ร่วมกันของครอบครัว สถานการศึกษา สถาบันศาสนา สื่อมวลชน องค์กร
ชุมชน องค์กรวิชาชีพ และองค์กรเอกชนในรูปแบบต่างๆ

วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลง ทำให้ประชากรในชนบทต้องอพยพย้าย
ถิ่นสู่เมืองใหญ่ ผู้ใช้แรงงานในชนบทพากันเดินทางไปทำงานในต่างแดน
ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจทำให้ครอบครัวแตกแยกและอ่อนแอลง แม้แต่
ในสังคมเมือง พ่อแม่ก็ต้องไปทำงานนอกบ้าน ยิ่งกระแสบริโภคนิยม
รุนแรงขึ้นคนในสังคมถูกหลอกล่อให้ซื้อของฟุ่มเฟือยจนตกเป็นทาสของ
ระบบเงินผ่อน ความเครียดในครอบครัวก็ทวีคูณ พ่อแม่ทอดทิ้งลูกให้
ว่าเหว เล่นของเล่น ดูโทรทัศน์ลำพัง ดั่งมีคำกล่าวประชดประชันว่า
“คนเป็นสัตว์เลือดเย็นที่เลี้ยงลูกด้วยเงิน” สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหา
ช่องว่างระหว่างวัย คนรุ่นปู่ย่าตายาย รุ่นพ่อแม่ รุ่นน้อง หลาน
ใช้ชีวิตต่างแบบต่างวิถี พูดภาษาเดียวกันแต่เป็นคนละความหมาย ทำให้
ต่างก็ไม่เข้าใจความคิดของกันและกัน และปรับตัวให้อยู่ร่วมกันไม่ได้ดี
สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวหมกมุ่นอยู่กับปัญหาของตน ขาดที่ปรึกษา
ขาดแบบอย่าง ขาดคนที่จะไว้วางใจและร่วมกันแก้ปัญหา

เมื่อครอบครัวบกพร่อง ย่อมเป็นหน้าที่ของสถานศึกษาต้องช่วยกันเติมเต็ม เด็กและเยาวชนใช้เวลาอย่างน้อย ๑๘๐ วันใน ๑ ปี และอย่างน้อย สัปดาห์ละ ๓๐ ชั่วโมง อยู่ที่โรงเรียนเขาได้พบเพื่อนมากมาย เขามีครูหลายคนได้ทำกิจกรรมหลากหลาย และเกิดประสบการณ์การเรียนรู้หลายเรื่อง สถานศึกษาจึงต้องจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่จะให้โอกาสได้ซึมซับความมีระเบียบ ความสะอาด ความแจ่มใสรุ่งเรืองและสุนทรียภาพ นักเรียนที่โชคดีจะมีเพื่อนที่ช่วยสร้างเสริมความอบอุ่นใจ ความสุขสำราญ และความคิดสร้างสรรค์ เขาน่าจะได้พบครูที่เป็นกัลยาณมิตร มีเมตตาพร้อมที่จะชี้แนะและช่วยเหลือให้เขาละเว้นจากทางเสื่อมและรู้แนวทางที่จะพัฒนาตนเอง

บ้าน วัด และโรงเรียน จึงมีหน้าที่ร่วมกันพัฒนาคนทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา

การศึกษาเขาเข่งแก้งกอย

ประเด็นการจัดการศึกษาที่ขาดความสมดุล ซึ่งได้มีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากเมื่อวิเคราะห์ประสิทธิภาพของการจัดการศึกษานั้นพอจะหยิบยกตัวอย่างสัก ๓ เรื่องต่อไปนี้

๑. การจัดเนื้อหาสาระที่เน้นกระบวนการเรียนรู้เพียงอย่างเดียว คือ ความรู้เพื่อสอบแต่ขาดความรู้เพื่อการพัฒนาชีวิต “...การศึกษามุ่งเน้นให้คนแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีวิตมากกว่าการเรียนรู้เพื่อแสวงหาวิถีชีวิตที่ خوبที่ควร...”^๓ พระโสภณคณาภรณ์ได้อธิบายวิธีการจัดการศึกษาว่า “...การศึกษาต้องทำให้ผู้เรียนมีทวิจักขุ คือสองตาที่มองเห็นสองด้าน รู้ทั้งคดีโลกและรู้คดีธรรม คือรู้ทั้งสิปป (สัมมาชีพ) และวิชา (สัมมาปฏิบัติ)...”^๔

กระบวนการศึกษาได้ทำให้ผู้เรียนตาสว่างทั้งสองข้างหรือไม่?

๒. เมื่อนักเรียนจบการศึกษา เขาไม่รู้เรื่องอดีต และไม่วางแผนเพื่ออนาคต กระบวนการศึกษาในทุกระดับมีวิธีการที่วางแนวให้นักเรียนมุ่งเรียนเนื้อหาที่กำหนดให้ตายตัว ขาดตัวอย่างและกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ศึกษาความรู้โรจน์และความล้มเหลว ของเหตุการณ์ บุคคล ชนชาติในอดีต อีกทั้งสถานศึกษามีการจัดกิจกรรมน้อยครั้งที่จะปลุกเร้าให้ผู้เขียนมีแรงจูงใจใฝ่รู้และมุ่งวางแผนเพื่ออนาคต นักเรียนนักศึกษาจึงมักจะถูกค่อนข้างและว่า *“อดีตก็ไม่เรียนรู้ อนาคตก็ไม่แล”*

ความภูมิใจในความสำเร็จทางการศึกษา คือ ประกาศนียบัตร และปริญญาบัตรใช่หรือไม่ ความสำนึกตระหนักและภาคภูมิใจที่เป็นคนไทย ความห่วงใยต่อความก้าวหน้าของสังคมและชาติบ้านเมือง มีมากเพียงใดในจิตใจของผู้สำเร็จการศึกษา

จากกระบวนการศึกษาที่จัดกิจกรรมส่วนใหญ่เป็นการบรรยาย และอ่านเขียนเรียนหนังสือ นักเรียนนักศึกษาคุ้นเคยกับวิธีการฟังและจดสิ่งที่ครูพูด นักเรียนและนักศึกษาถูกวัดและประเมินผลการเรียนเพียงด้านเนื้อหาเป็นอันดับแรก ทางด้านการปฏิบัติเป็นอันดับรอง ส่วนการวัดในด้านวิธีการคิดวิเคราะห์, วิธีการตัดสินใจแก้ปัญหา, สุนทรียภาพ คุณธรรม และวัฒนธรรมนั้นมีน้อย ทั้งนี้เพราะผู้เรียนมิได้มีโอกาสด้วยการวิเคราะห์จากกรณีตัวอย่าง สถานการณ์จำลอง บทบาทสมมุติ ไม่ค่อยมีกิจกรรมที่ใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อร่วมกันคิดร่วมการวางแผนและร่วมกันทำนายผลที่จะเกิดขึ้น กิจกรรมดังกล่าวนี้ล้วนแต่ช่วยสร้างวุฒิภาวะให้แก่ผู้เรียน

ภาพของวันงานรับประกาศนียบัตร และภาพของบัณฑิตในวันรับพระราชทานปริญญาบัตร ได้แสดงชัดเจนถึงวุฒิภาวะของผู้สำเร็จการ

ศึกษา บัณฑิตทั้งชายหญิงหลายคนยังไร้เดียงสา อุ่มตึกตาคามี ถือลูกโป่ง ประดุงเด็กอนุบาล เมื่อเป็นเช่นนี้จะหวังอะไร ได้กับการเตรียมตัวแบกรับภาระหนักของวิชาชีพและของชาติบ้านเมือง

๓. การพัฒนาสติปัญญาความสามารถให้แก่ผู้เรียนนั้นเน้นการพัฒนาสมองซีกซ้ายมากกว่าสมองซีกขวา

ประมวล คิดคินสัน (อ้างใน มนต์ทิวา ชัยพิพัฒนานันท์ : ๒๕๓๐) อธิบายเรื่อง “สมอง” สรุปได้ว่าในกะโหลกศีรษะเดียวของมนุษย์มีสมองซีกกันอยู่ถึงสามสมอง สมองแรกคือสมองตีกดำบรรพ์ ควบคุมการหายใจ การไหลเวียนของโลหิต การย่อยอาหาร การสืบพันธุ์ สมองที่สองคือ สมองลิมบิก (Limbic) สมองนี้ทำให้เรารู้จักความรัก ความสนิทสนม นโนธรรมและสุนทรีย์ภาพ สมองที่สามคือ สมองใหม่ หรือสมองอารยะ เป็นที่สถิตของประสาทควบคุมอริยาบถอันจงใจ การรับรู้ ความรู้สึกนึกคิด ความจำ ฯลฯ ทำให้มนุษย์เรียนรู้ได้

สมองอารยะแบ่งออกเป็นสองซีก สมองซีกซ้าย เชี่ยวชาญเรื่อง ถ้อยคำภาษา เหตุผลเชิงตรรกะ การคิด สัญลักษณ์ และการตัดสินใจ ส่วนสมองซีกขวาถนัดเรื่องรูปร่าง แบบการเคลื่อนไหว จังหวะ ดนตรี จินตนาการ ศิลปะ งานฝีมือ และความคิดสร้างสรรค์

เมื่อพิจารณาถึงค่านิยมทางการศึกษา ทั้งผู้บริหาร ครู และผู้ปกครอง จะยกย่องนักเรียนที่มีความถนัดสูงทางการอ่านเขียนเรียนเลข ถือว่าเป็น “คนเก่ง” ดังคำสอนที่ว่า “ศิษย์เก่งเลข ครูรักเป็นหนักหนา” แต่นักเรียนที่ถนัดทางศิลปะ ดนตรี มีจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ มีแนวโน้มที่จะสอบตกได้ในระบบการวัดผลที่คิดคะแนนรวม

อุดม แต่พานิช นักแสดงและนักเขียนที่มีพรสวรรค์เด่นมาก

หนังสือที่เขาเขียนเป็นหนังสือขายดีที่สุดติดต่อนับสิบสัปดาห์ได้เคยให้สัมภาษณ์ว่า เขาชอบวาดเขียนตลกเพราะเขาวาดรูปผลไม้ม่วงเป็นสีชมพู

ทุกวันนี้เราเดินสวนกับคนที่ได้รับการพัฒนาสมองซีกเดียว จำนวนสักเท่าใด และตัวเราเองที่มีปัญญาต่อท้ายชื่ออยู่เสมออยู่นี้มีสมองโตเพียงข้างเดียวหรือไม่?

จินตนาการ ศิลปะ ดนตรี เป็นความงามที่กล่อมเกลาจิตใจและอารมณ์ให้คลายความหยาบกระด้าง เป็นสื่อสร้างมิตร และความเข้าใจกันและกันในหมู่มนุษย์ เป็นความสุขที่แสวงหาได้ง่ายและบุคคลสามารถสร้างสรรค์ขึ้นเองได้

สถานศึกษาบางแห่งได้ให้ความสนใจในเรื่องนี้ แต่ยังมีอีกจำนวนมากที่เคียดเคี้ยวเคียดก้อย่างเอาเป็นเอาตาย เพื่อให้นักเรียนสอบผ่านหมวดวิชาที่กำหนดไว้ในกาสอบเข้าระดับการศึกษาที่สูงขึ้นไป

กระบวนการศึกษาสอนให้นักเรียนเป็นไทยก็ไม่ได้ เป็นฝรั่งก็ไม่เหมือน

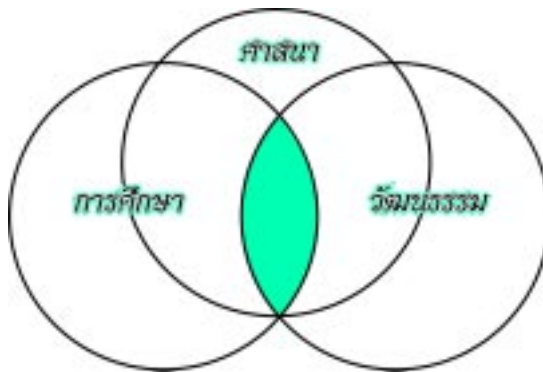
การศึกษาเป็นกระบวนการสืบทอดวัฒนธรรม แต่ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การที่โรงเรียนมุ่งยึดเอาหลักสูตรแม่บทจากส่วนกลางเป็นสรณะ จึงทำให้การใช้หลักสูตรท้องถิ่นยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ นักเรียนขาดโอกาสที่จะสัมผัสกับธรรมชาติและสัมพันธ์กับคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น นักเรียนในชนบทจึงพยายามใช้ชีวิตแบบคนในชุมชนเมือง นักเรียนในเมืองใหญ่พยายามเลียนแบบวัฒนธรรมทุนนิยม ทั้งเรื่องการกินอยู่ การแต่งกาย การพักผ่อนหย่อนใจ และวิธีคิดที่ผิดเพี้ยนฟุ้งเฟ้อ ทั้งนี้เพราะการศึกษามีได้ปลูกฝังให้นักเรียนเข้าถึงรากเหง้าอันงดงามของ

ท้องถิ่นที่ตนอยู่ และการศึกษายังไม่เข้มแข็งพอที่จะทำให้ผู้เรียนสามารถเลือกรับปรับตัวให้ได้คุณลักษณะที่ดีของคนในวัฒนธรรมอื่น เช่น นิสัยรักการอ่าน รักความยุติธรรม มีความรับผิดชอบ มีวินัย รู้จักฟังตนเอง เป็นต้น

นักเรียนยิ่งเรียนสูงขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งจะออกห่างไกลจากมาตุภูมิของตน นักเรียนนักศึกษาที่เป็น “คนเก่ง” ก็จะถูกหล่อด้วยอามิสสินจ้างให้ทำงานอยู่ในมหานคร

เราจะปล่อยให้คนที่ล้มเหลวและพลาดหวังจากการสอนแข่งขันเท่านั้นหรือ ที่จะร่อนเร่เซซังกลับบ้านเพื่อคอยโชคชะตาให้ได้กลับสู่เมืองใหญ่อีกครั้ง

การศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่ต้องอิงอาศัยกันและประสานกันอย่างกลมกลืน เปรียบเสมือนเส้นเชือกสามเส้นที่พันเกลียวเป็นหนึ่ง จึงจะมีความเหนียวแน่นสามารถจุดรั้งให้คนหลุดพ้นจากหล่มลึกของความเขลา เมื่อบุคคลละทิ้งความเห็นแก่ตัวและความโลภเสียได้ ความเจริญทางจิตใจย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

การพัฒนาจิตใจโดยหลักทางศาสนา กระบวนการศึกษา และฐานทางวัฒนธรรม

บทบาทของสถาบันการศึกษาต่อการพัฒนาจิตใจ : ศักยภาพที่ต้องมีและทำได้

ในยุคสมัยของการปฏิรูปการศึกษาเพื่อการพัฒนาตนเอง เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของแนวคิดหลักทางการศึกษา ที่ต้องปรับเปลี่ยนจาก “ภารกิจโดดเดี่ยว” มาสู่ “ภารกิจประสานสัมพันธ์” ของทุกองค์กรในสังคม กำหนดวัตถุประสงค์หลักร่วมกัน วางแนวทางและปฏิบัติงานร่วมกันอย่างสอดคล้องกลมกลืน มีการติดตามผลเพื่อพร้อมจะปรับปรุงแก้ไข

สุนทร อมรวิวัฒน์ (๒๕๓๓) ได้เสนอองค์ประกอบของพื้นฐานการศึกษาว่าต้องพร้อมด้วย วัฒนธรรม ปัญญาธรรม และ เมตตาธรรม อันเป็นคุณลักษณะที่แท้ ดั้งเดิมของคนไทยและสังคมไทย

วัฒนธรรม เป็นแบบวิถีชีวิตไทยที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นเพื่อนมนุษย์ทรัพยากรธรรมชาติ และความเจริญทางเทคโนโลยี วัฒนธรรมบ่งบอกถึงความผูกพันกันในครอบครัวและวงศาคณาญาติ ที่ต่างก็มีหน้าที่รับผิดชอบต่อกันและกัน สังคมไทยมีพลังภูมิปัญญาที่แสดงออกและสั่งสมไว้เป็นศักดิ์ศรีของมนุษย์และความสง่างามของชาติ อันได้แก่ ภาษา ศิลปะ ประเพณี พิธีกรรม ที่เกิดผลสร้างสรรค์การพัฒนาจิตใจ

ปัญญาธรรม คือ ชุมความรู้ หลักการและระบบความคิดที่คนไทยได้รวบรวมสะสมจากประสบการณ์อันยาวนาน ภูมิปัญญาไทยด้านการเกษตรได้แสดงถึงความเข้าใจลึกซึ้งในธรรมชาติ เข้าใจการเกิดก่อและการเสื่อมสลายของดินน้ำลมไฟ พืช สัตว์ และทุ่งนา ป่าเขา แม่น้ำ ลำธาร ความรู้ในหลักของการครองเรือน หลักการอยู่ร่วมกันในสังคมความรู้เรื่องสรีระของมนุษย์ จิตใจ การกิน การอยู่ การนุ่งห่ม และการรักษาโรค ฯลฯ

หลักความรู้ดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมาและสร้างสรรค์ขึ้นใหม่อย่างแยบยลและกลมกลืนกัน การสั่งสอนฝึกฝนอบรมบ่มนิสัยเป็นวิธีสอนแบบไทยที่น่าจะนำมาใช้ในการพัฒนาจิตใจ ทั้งนี้โดยการปรับปรุงให้เหมาะกับสภาพของสังคม

เมตตาธรรม เป็นแกนหลักของการอบรมบ่มนิสัย ผู้เรียนจะเรียนได้ดีถ้าเกิดศรัทธาคือความเชื่อสนใจ และเห็นความสำคัญของสาระที่กำลังเรียน ผู้เรียนย่อมเรียนอย่างมีความสุข เกิดฉันทะในกระบวนการเรียน ถ้าพบว่าครูของเขาเป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้ที่เขายอมรับนับถือไว้วางใจและพึงพาปรึกษาได้ เมตตาธรรมช่วยสร้างความสมดุลระหว่างความรู้ (วิชา) และความรัก (กรุณา) ในการศึกษา

วัฒนธรรมเป็นวิถีดำเนินชีวิต ปัญญาธรรมเป็นฐานของการดำรงชีวิตที่ดี เมตตาธรรมเป็นพลังหนุนให้คนรู้จักพัฒนาตนเองและพร้อมที่จะพัฒนาผู้อื่นให้มีชีวิตที่ดีขึ้น

ถ้าการศึกษาคือการพัฒนาชีวิต การศึกษาต้องถึงพร้อมด้วย วัฒนธรรม ปัญญาธรรม และเมตตาธรรม

ปณิธานของสถานศึกษา

ปณิธาน หรือ ประณิธาน หมายถึง การตั้งความปรารถนา ปณิธานของสถานศึกษาทุกประเภท ทุกระดับ จะบ่งบอกว่า การจัดการศึกษาของแหล่งนั้นปรารถนาให้ผู้เรียนมีคุณสมบัติอย่างไร ปณิธานมิได้มีไว้เพียงเพื่อติดประกาศไว้หน้าสถาบันเท่านั้น หากแต่จะต้องได้รับการตีความกำหนดให้เป็นกระบวนการจัดการศึกษาโดยตลอด

ผู้เขียนขอยกตัวอย่าง ปณิธานของสถานศึกษา ซึ่งเกิดผลได้จริง เป็นคุณลักษณะของนักเรียนที่สำเร็จจากโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ดังปรากฏในคำแปลพระราชบันทึกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งดังนี้

“...สำหรับโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ข้าไม่ป็นห่วงการป็นนักเรียนชั้นมัธยมให้เป็นเทวดาเหมือนกันหมดทุกคน ได้คะแนนกันคนละหลายพันคะแนน ทำการสร้างเด็กหนุ่มที่ขยันขันแข็งและสะอาดทั้งทางร่างกายและจิตใจ เตรียมพร้อมที่จะรับภาระต่างๆ ซึ่งจะมีมาในอนาคต ข้าไม่ต้องการนักเรียนตัวอย่างที่สอบไล่ได้เกียรตินิยมทุกๆ ครั้ง ข้าไม่ต้องการตำราเรียนที่เดินได้ ที่อยากได้นั้นคือเยาวชนที่เป็นสุภาพบุรุษ ซื่อสัตย์สุจริตมีอุปนิสัยใจคอดี และข้าจะไม่โศกเศร้าเลย ถ้าเจ้ามารายงานว่า เด็กคนหนึ่งเขียนหนังสือไม่คล่องคิดเลขช้อนไม่เป็นและไม่รู้วิชาเรขาคณิตเลย ถ้าข้ารู้ว่าเด็กคนนั้นได้ศึกษาพอที่จะรู้ว่าเป็นลูกผู้ชายคืออะไร และขี้แยคืออะไร ข้าไม่อยากได้ยินคน “คนฉลาด” บ่นอีกว่า **ปัญหาท่วมหัว เอาตัวไม่รอด** สิ่งที่ข้าต้องการในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง คือ **ให้การศึกษายเป็นเครื่องทำให้เด็กเป็นเยาวชนที่น่ารักและเป็นพลเมืองดี ไม่ใช่ทำลายบุคลิกภาพเสียหายหมดโดยบรรทุกหลักสูตรและระบบการต่างๆ ลงไป** ข้าต้องการให้การศึกษายเป็นสิ่งงดงาม จนทำให้เด็กที่ออกไปแล้วหวนกลับมาคิดถึงในวันข้างหน้าด้วยความภาคภูมิใจ...”

ศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “...พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะให้ครูอบรมสั่งสอนนักเรียนมิใช่เพื่อทำโจทย์เรขาคณิตได้เท่านั้น แต่เพื่อให้

นักเรียนเติบโตเป็นบุคคลที่สามารถรับผิดชอบ ทำการงานและ ให้ผู้อื่น
นับถือในสังคม การให้การศึกษแบบนี้ นั้นเรามีอาจวัดผลได้ด้วยการสอบ
ข้อหรือสอบไล่...”^๕

การยกตัวอย่างคำแปลพระราชบันทึกบางตอนข้างต้นนี้ ผู้เขียน
ประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมี
พระปรีชาญาณทางการศึกษาอย่างยิ่งคำว่า “วิสัยทัศน์” ยังไม่มีใช้ใน
พ.ศ. ๒๔๕๓ แต่สามารถกล่าวได้ว่า พระราชปณิธานที่ทรงแสดงไว้ เป็น
วิสัยทัศน์ทางการศึกษาอย่างชัดเจน

โรงเรียนต่างๆ ล้วนมีคำขวัญประจำโรงเรียน วิทยาลัย
มหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษาประเภทต่างๆ ล้วนมีปณิธานของสถาบัน
ที่บ่งบอกอุดมคติในการจัดการศึกษา ประเด็นสำคัญคือสถาบันเหล่านี้
จะต้องสามารถนำอุดมคติมาสู่การปฏิบัติให้เห็นผลได้จริง

คงไม่มีโรงเรียนใด ติดคำขวัญไว้ว่า “การสอบเข้ามหาวิทยาลัย
ได้คือดวงดาวที่เราจะไปให้ถึง”

ว่าแต่คำขวัญข้อนี้คือ ปณิธานแฝงของสถาบันการศึกษาระดับ
มัธยมศึกษาส่วนใหญ่ใช่หรือไม่?

การจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่ดี ช่วยพัฒนาจิตใจได้ส่วนหนึ่ง

กระบวนการเรียนรู้ตามนัยแห่งพุทธธรรม มีปัจจัย ๒ ประการ
หลักที่ทำให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ ปัจจัยของการเรียนรู้
ดังกล่าวนี้คือ (๑) ปัจจัยภายนอกได้แก่ ศรัทธา และ ปรโตโฆสะ

(๒) ปัจจัยใน คือ โยนิโสมนสิการ (วิธีคิดโดยถูกต้องแยกคาย)

ปรโต โฆสะ เป็นสิ่งเร้าจากภายนอก ได้แก่ สิ่งแวดล้อม บรรยากาศ แรงจูงใจ เหตุการณ์ กิจกรรมตอบสนอง และความเป็นกัลณมิตรของครู

ผู้บริหารและบุคลากรในสถานศึกษา ควรจัดบริเวณอาคารสถานที่ให้มีระเบียบ สะอาด สวยงาม มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้สัมผัสและสัมพันธ์กับธรรมชาติ เพื่อเขาจะได้สังเกต ชิมชัับและเคยชินต่อสภาพแวดล้อมที่ดี การจัดบรรยากาศการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับกิจกรรมการเรียนรู้ในบทเรียน เช่น มีสวนดอกไม้ สวนครัว บ่อปลา มีป้ายแสดงชนิดและการเติบโตของสัตว์ประเภทต่าง ๆ มีศาลาอ่านหนังสือ มุมหนังสือ มุมดนตรี ที่นั่งฟังเพลง นักเรียนสามารถใช้เวลาว่างทำกิจกรรมที่ชอบทั้งทางด้านภาษา วิทยาศาสตร์ สังคม ศิลปะ พลานามัย และสุนทรียภาพ ทุกคนช่วยกันสร้างช่วยกันรักษา และเรียนรู้ร่วมกัน

ห้องเรียนที่แท้จริงมิได้จำกัดอยู่เพียงห้องสี่เหลี่ยมที่ฝาผนังล้อมรอบ หากแต่เปิดกว้างออกสู่ผู้คน ชุมชน และธรรมชาติแวดล้อม ห้องเรียนอยู่ที่โรงอาหาร ที่ลานวัด ที่ทุ่งนา ที่โบสถ์ ที่ใต้ต้นไม้ ฯลฯ ขอเพียงแต่ครูได้จัดแนวทางให้เกิดความสนใจใฝ่รู้ เมื่อห้องเรียนเปิดกว้าง บทเรียนและหัวใจของผู้เรียนก็เปิดรับเอาสาระความจริงที่เกิดขึ้นได้เห็นกับตา สัมผัสสัมผัสกับมือมากล้นกรองเก็บเป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่า

ห้องเรียนธรรมชาตินั้นกว้างใหญ่ ธรรมชาติได้ให้บทเรียนมากมายในทุกกลุ่มประสบการณ์เพราะนักเรียนจะได้เห็นความเปลี่ยนแปลง ความเจริญเติบโต การเกิด-ดับ ความร่วงโรย ได้เห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง การปรับตัว การต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ สัตว์ พืชพันธุ์ ท่ามกลางปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ นักเรียนมีโอกาสชิมชัับคุณลักษณะ

ที่อ่อนโยน เมตตา กล้าหาญ ธรรมชาติเป็นฉากเป็นสถานการณ์ และเป็น บทเรียนที่ไม่รู้จบ โปรดอย่าเก็บเด็กไว้ในห้องเรียนที่คับแคบเท่านั้น

เทคโนโลยีที่รุดหน้าได้ช่วยให้โรงเรียนมีสื่อการสอนที่ทันสมัย และสอนเนื้อหาบทเรียนได้รวดเร็ว สื่อโซเชียลมีเดียและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ช่วยให้ครูมีเวลาจัดกิจกรรมฝึกปฏิบัติและพัฒนาอารมณ์จิตใจได้มากขึ้น ครูจึงต้องใช้เวลาในการชี้แนะ ปลุกเร้าให้เกิดการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ท่ามกลางธรรมชาติ ส่งเสริมให้ใจครูและใจศิษย์ส่งถึงกันได้ง่าย เพราะธรรมชาติมีลักษณะที่เป็นจริงต่างจากเทคโนโลยีซึ่งเป็นสิ่งประดิษฐ์และสิ่งเทียม

ขอให้โรงเรียนคือแหล่งเรียนรู้ที่รื่นรมย์ หลีกเลียงความรุนแรง ความเครียด และปราศจากความหวาดกลัว สถานศึกษาทุกระดับต้องเป็น แหล่งวิทยาการที่ปลุกเร้าให้เกิดความมุ่งมั่น พากเพียร ในการคิดแก้ปัญหา และเข้าถึงสุนทรียภาพ นี่คือนิยามหนึ่งสถานศึกษาต่อการพัฒนาจิตใจ

การจัดกิจกรรมหลากหลายเพื่อพัฒนาจิตใจ

ภารกิจหลักของสถานศึกษา คือการจัดกิจกรรมเรียนรู้ เทคนิค และวิธีจัดการเรียนการสอนในแต่ละระดับการศึกษานั้นมีมากมาย หากจะอธิบายแยกแยะก็เป็นตำราเล่มใหญ่ ในบทความนี้จะขอยกตัวอย่างการจัดกิจกรรมที่เน้นการพัฒนาจิตใจ ควบคู่หรือสอดแทรกไปกับการพัฒนาผู้เรียนในด้านอื่นมาสัก ๓ กิจกรรมดังต่อไปนี้

๑. กิจกรรมการถ่ายทอด กิจกรรมประเภทนี้เป็นกิจกรรมหลักของการสอนตามหลักสูตร และการสอนในชั้นเรียน ความคิดพื้นฐานของ

กิจกรรมการถ่ายทอด คือ เชื่อว่าครูอาจารย์มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์มากกว่าศิษย์ จึงถ่ายทอดหลักการวิธีการและคุณสมบัติที่พึงประสงค์ให้ศิษย์ได้รับรู้และเรียนรู้อย่างถูกต้อง วิธีการถ่ายทอดส่วนใหญ่คือบอกให้ฟัง ทำให้ดู เตือนให้รู้ ฝึกให้เป็น แนะนำให้อ่าน ถามให้ตอบ และแก้ไขให้ถูก

การจัดกิจกรรมถ่ายทอดมิใช่กิจกรรมที่ล้าสมัยหรือเป็นกิจกรรมที่มักจะถูกดองและว่าเผด็จการแต่อย่างใด ถ้าครูอาจารย์จัดกิจกรรมให้ถูกต้องตามทฤษฎีการเรียนรู้ เช่น เนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับวัยและความสนใจของศิษย์ มีการเสริมแรง ใช้สื่อการสอน เช่น กรณีตัวอย่าง ภาพ เพลง เกม นิทาน ฯลฯ มาประกอบกิจกรรมฝึกปฏิบัติ สม่่าเสมอ สอดแทรกคติสอนใจ อธิบายคุณค่า และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างครูกับศิษย์ กิจกรรมการถ่ายทอดนี้ถ้าครูตั้งใจสอน มีเมตตา และเป็นแบบอย่างที่ดีก็นับว่าเป็นกิจกรรมหลักที่ใช้ได้ผลอยู่แล้ว ในสถานศึกษา

๒. กิจกรรมการฝึกหัดอบรมและปรับพฤติกรรม กิจกรรมประเภทนี้มีความคิดพื้นฐานเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล และเชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์จะดี-ชั่วอย่างไร เป็นเพราะความคิดและจิตใจของเขา กิจกรรมฝึกหัดอบรมมีลักษณะเป็นการจัดประสบการณ์ตรงให้ผู้เรียนปฏิบัติ ครูคอยสังเกต บันทึกและปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัตินั้นๆ เช่น การฝึกหัดฝึกฝนด้านดนตรี ศิลปะ นาฏศิลป์ ด้านกีฬามารยาท ด้านการประดิษฐ์ ด้านการทำงาน ด้านการใช้ภาษา ฯลฯ กิจกรรมนี้มีได้มุ่งแต่ผลของงานแต่มุ่งสร้างลักษณะนิสัยตลอดกระบวนการทำงาน เช่น ความรับผิดชอบ ความพากเพียร ความตั้งใจ ความละเอียด ประณีต วิธีการแสดงอารมณ์ เจตคติ กิริยาวาจาที่เหมาะสม นอกจากนี้ครูยังต้องส่งเสริมให้ศิษย์

เกิดจินตนาการและไม่สะกดกันความคิดสร้างสรรค์ของนักเรียนอีกด้วย

เมื่อครูเอาใจใส่ติดตามสังเกตกระบวนการทำงานของศิษย์ ครูย่อมพบข้อบกพร่องที่ต้องแก้ไขและชี้แนะแนวทางที่จะปรับปรุงการปฏิบัติงานของเขา กระบวนการปรับพฤติกรรมนี้อาศัยหลักจิตวิทยาและหลักคุณธรรมควบคู่กันไป ทั้งนี้เพื่อมิให้การปรับพฤติกรรมเป็นการทำร้ายทำลายจิตใจของผู้เรียน

ปัจจุบันได้มีปัญหาเรื่องความรุนแรงและความก้าวหน้าเกิดขึ้นบ่อยในสถานศึกษา บางกรณีเกิดขึ้นเพราะนักเรียนมีปัญหาถูกกดขี่บังคับจากครอบครัว ถูกข่มเหงรังแกจากเพื่อน หรือถูกชักจูงให้หลงผิด ครูจึงต้องจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ กิจกรรมสถานการณ์จำลอง บทบาทสมมุติ หรือศึกษากรณีตัวอย่าง เพื่อให้นักเรียนได้ฝึกการแก้ปัญหา และเสริมแรงให้นักเรียนสามารถปรับพฤติกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

กิจกรรมฝึกหัดอบรมและปรับพฤติกรรมจะมีประสิทธิภาพต่อเมื่อมีลักษณะครบ ๔ ประการ คือ

- ๒.๑. เป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนแลกเปลี่ยนปฏิสัมพันธ์กัน (interaction)
- ๒.๒. เป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนมีส่วนร่วม (participation)
- ๒.๓. เป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนสนใจและตั้งใจจริง (concentration)
- ๒.๔. เป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนนำผลไปใช้ได้และประจักษ์ผล (application)

การปรับพฤติกรรมที่ก้าวร้าวรุนแรง พฤติกรรมการเสพติดและพฤติกรรมผิดเพี้ยนทางเพศนั้น ครูเป็นคนสำคัญเท่าๆ กับพ่อแม่ ครูต้อง

ตั้งใจดีและเข้าใจจริง ประเด็นสำคัญที่สุด คือ ครูต้องไม่เป็นผู้ก้าวร้าว รุนแรง เสพติด และผิดเพี้ยนทางเพศเสียเอง

๓. กิจกรรมการคิดวิเคราะห์ ตามหลักจิตวิทยาการศึกษา จิตเป็นกระบวนการทำงานของสมองที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อสิ่งเร้า ครอบคลุมไปถึงความรู้สำนึก อารมณ์ ความคิด บุคลิกภาพ และเจตคติที่ทำให้คนมีพฤติกรรมแตกต่างกัน

พระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมไว้ว่า มนุษย์เราประกอบด้วยรูปนาม รูปคือกาย ส่วนนามคือจิต ซึ่งทำหน้าที่ ๔ อย่าง คือ ๑. รับ (เวทนา) ๒. จำ (สัญญา) ๓. คิด (สังขาร) และ ๔. รู้แจ้ง (วิญญาณ) ในภาษาไทย เรามักใช้ควบคู่ไปกับคำว่า “ใจ” เพราะจิตนั้นไม่มีรูปมองเห็น เมื่อใช้คำว่าก่อนเนื้อทำหน้าที่สูบฉีดโลหิตไปเลี้ยงร่างกาย จิตใจนั้นเชื่อมโยงไปสู่สมองมิใช่หัวใจ จิตใจนั้นมีความสำคัญที่สุด พฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์จะดีหรือชั่วก็เพราะจิตใจเป็นต้น เป็นประธาน การพัฒนาจิตใจ จึงเป็นกระบวนการที่ต้องพัฒนาทั้งการรับ-การจำ-การคิด และการรับรู้แจ้ง เห็นจริง

กิจกรรมการคิดวิเคราะห์ เป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยพัฒนาจิตใจ กิจกรรมนี้เป็นการฝึกได้ผู้เรียนสามารถคิดพิจารณาความแตกต่าง ความถูกต้อง คุณค่า ความสัมพันธ์ ความเชื่อถือได้ ความชัดเจน เหตุผล และสามารถแปลความคิดเป็นการกระทำ (หรือพฤติกรรม) ได้โดยถูกต้อง ตามค่านิยม ประเพณี ศีลธรรม และกฎหมายของสังคมนั้น

กิจกรรมฝึกคิดวิเคราะห์ เป็นกิจกรรมที่สอดแทรกอยู่ในกิจกรรม การถ่ายทอดและกิจกรรมสั่งสอนฝึกอบรม กิจกรรมนี้ครูจัดบรรยากาศและ สิ่งเร้าโดยใช้สื่อ ข่าวเหตุการณ์ กรณีปัญหา และสถานการณ์จำลอง เพื่อ

ฝึกทักษะในการรวบรวมข้อมูลข่าวสาร การใช้เหตุผลแลกเปลี่ยนกัน การประเมินคุณค่า การเลือก และการตัดสินใจ เพื่อนำไปสู่ผลการปฏิบัติ ที่ตั้งจุดประสงค์ไว้

สุมน อมรวิวัฒน์ :๒๕๓๐ ได้สรุปวิธีคิดจากหนังสือพุทธธรรมของ พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตฺโต) แล้วนำมาประยุกต์เป็นสาระของการสอน ให้คิดในวิชาการะบวนการคิด (thinking process) ดังต่อไปนี้

ผู้คิดเป็นต้องฝึกวิธีคิดแบบต่าง ๆ คือ

คิดสืบค้นต้นเค้า	คิดสืบสาวตลอดสาย
คิดทบทวนต้น-ปลาย	คิดโยงสายสัมพันธ์
คิดจำแนกหมวดหมู่	คิดรู้เหตุผลนั้น
คิดประจักษ์ลักษณะสามัญ	คิดเท่าทันความจริง
คิดแบบแก้ปัญหา	คิดค้นคว้าทุกสิ่ง
คิดจุดหมายอ้างอิง	คิดไม่ทิ้งหลักการ
คิดทั้งคุณและโทษ	คิดประโยชน์แก่นสาร
คิดทางออกเหตุการณ์	คิดประมาณผลกระทบ
คิดคุณค่าที่แท้	คิดมุ่งแก้จิตดำ
คิดปลูกเร้าคุณธรรม	คิดมุ่งนำปัจจุบัน
คิดความจริงถึถ้วน	คิดแยกส่วนสิ่งสรรพ
คิดลำดับสำคัญ	คิดสัมพันธ์ปัจจัย
คิดจำแนกคำถาม	คิดตอบตามเงื่อนไข
คิดเพื่อรู้แจ้งใจ	คิดสร้างนิสัยใฝ่ธรรม

หากสถานศึกษาทุกระดับจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนรู้จักคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาจิตใจย่อมเกิดผล คือผู้เรียนมีความสุขทางจิตดี (mental health) มีสมรรถภาพจิตดี (mental formation) และมีจิตตั้งมั่น เกิดคุณภาพที่พึงประสงค์ (mentality or concentration)

กระบวนการกลายานมิตรในสถานศึกษา

การเรียนรู้นอกจากจะเกิดขึ้นโดยการสั่งสอนและการฝึกปฏิบัติแล้ว คนเรายังเรียนรู้โดยกระทำตามแบบอย่างที่ท่านเห็นซ้ำ และคิดว่าเป็นแบบอย่างที่ดี นั่นคือ การเรียนรู้โดยการเลียนแบบ (modelling) นอกจากนี้สถานศึกษาทุกระดับยังมีบุคลากรหลายประเภท เช่น ผู้บริหาร ครู วิทยากร กรรมการโรงเรียน เจ้าหน้าที่ และนักเรียนยังมีเพื่อนวัยเดียวกันอยู่จำนวนมาก ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านี้ ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน บางครั้งดำเนินไปด้วยดี มีลักษณะร่วมแรงร่วมใจกัน แต่บางครั้งอาจเกิดปัญหาขัดแย้ง เกิดเหตุการณ์ไม่พึงประสงค์ ทำให้บุคคลต้องเรียนรู้พฤติกรรมของคนอื่น เรียนรู้วิธีคิด วิธีการแสดงออก เรียนรู้การปรับตัวและการจูงใจคนอื่น เพื่อจะได้อยู่ในสถานศึกษาด้วยกันอย่างมีความสุข การเรียนรู้เช่นนี้เรียกว่า การเรียนรู้ทางสังคม (Social learning)

ผู้บริหารและครูต้องเข้าใจแนวคิดพื้นฐานของกระบวนการกลายานมิตร ๕ ประการซึ่งนำไปสู่การเรียนรู้ทางสังคม แนวคิดนั้นคือ

“...๑. สันติสุขของสังคมเกิดขึ้นจากการที่บุคคลมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๒. การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทั้งโดยตนเองและการเรียนรู้จากผู้อื่น

๓. การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแนะนำ การชี้ประเด็นและการเสนอวิธีการของกลุ่มย่อมช่วยปัญหาได้ดีกว่าการคิดหรือการกระทำตามลำพัง

๔. คุณธรรมนั้นเสริมสร้างได้ด้วยการเตือนตนเอง บังคับตนเอง และการที่มีผู้คอยเตือนชี้แนะ ช่วยเหลือ ย่อมทำให้บุคคลสามารถคิดปฏิบัติได้ถูกต้องมากขึ้น

๕. เมื่อบุคคลเผชิญปัญหา ความทุกข์ความไม่พึงพอใจ ความรัก ความโกรธ ความหลง ย่อมทำให้เขาขาดเหตุผล มีอคติ และขาดความรอบคอบ การมีผู้คอยชี้แนะด้วยหลักการที่ดี ย่อมทำให้แก้ปัญหาได้ดี...”

ผู้บริหารและครูจึงเป็นผู้ “ชี้ทางบรรเทาทุกข์ และชี้สุขเกษมศานต์” แก่ศิษย์ ครูควรเปลี่ยนทัศนคติใหม่จากการเป็นสิ่ง ผู้ควบคุม ผู้ลงโทษ ผู้มีอำนาจเหนือ มาเป็นผู้คอยชี้แนะและช่วยเหลือศิษย์ การพัฒนาจิตใจนั้นเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน หากตลอดเวลาอันยาวนานในสถานศึกษานักเรียนนักศึกษาได้อยู่ในสังคมกัลยาณมิตร เขาย่อมได้รับประสบการณ์อันมีค่าทางจิตใจ ซึ่งถือว่าเป็นจุดประสงค์ที่สำคัญมากของการศึกษา

ก่อนจบบทความนี้ ผู้เขียนขอสรุปแนวคิดและทิศทางการพัฒนาจิตใจ ได้ดังนี้

การพัฒนาจิตใจเป็นภารกิจเร่งด่วนของสถาบันการศึกษาที่ต้องแก้ไขสภาวะทุกข์ผลพวงทางจิตใจของคนบางส่วนในสังคม แนวคิดและทิศทางการพัฒนาจิตใจคือ

๑. การพัฒนาคน เริ่มต้นที่การพัฒนากายและจิตไปพร้อมกันตามนัยแห่งพุทธธรรม คนมีใจเป็นใหญ่ซึ่งอาจบันดาลผลต่อความวิวัฒน์และความวิบัติของทุกอย่างในสังคม

๒. การพัฒนาจิตใจต้องใช้กระบวนการอบรมเลี้ยงดู กระบวนการ-

ศึกษาระบบการทรงตัวธรรมชาติและระบบการทรงตัวไปพร้อมกัน
กันอย่างผสมผสานกลมกลืน

๓. คนเป็นเวไนยยะ คนส่วนใหญ่สามารถได้รับการพัฒนาให้เป็นคน
เก่งและคนดีได้

๔. วัยทองของการบ่มเพาะจิตอันไพบูรณ์ ต้องเริ่มต้นตั้งแต่ปฏิสนธิ
ถึง ๖ ปี และต่อเนื่องไปตลอด ซึ่งจะมีผลยั่งยืนไปจนมนุษย์เติบโตใหญ่ถึง
วัยแก่เฒ่า

๕. การพัฒนาจิตใจ มีลักษณะซึมซับค่อยเป็นค่อยไป โดยการเรียน
รู้จากแบบอย่างจากการฝึกฝนตนเอง จากการกระทำและวิเคราะห์ผลของ
การกระทำ วิธีการเรียนรู้ที่ถูกต้องจะพัฒนาจิตใจคนที่ละน้อยๆ ผังแน
ย่งยืน การพัฒนาจิตใจจึงมิใช่กิจกรรมแบบ “จุดพลุ” ที่โด่งดังและมอดเร็ว
เหมือนไฟไหม้ฟาง

๖. ในสังคม “ภาราสารถิ ใครไม่มีปราณีใคร” เช่นปัจจุบัน จิตใจ
มนุษย์ถูกสังคมนิโภคนิยมครอบงำ ยั่ววู ให้เห็นแก่ตัว และทะยานอยาก
อย่างรุนแรง การพัฒนาจิตใจจึงเป็น **กระบวนการที่ทวนกระแส** ต้อง
ทุ่มเทรวมพลังทุกฝ่ายจึงจะประสบความสำเร็จ

๗. การพัฒนาจิตใจที่ได้ผลดีที่สุด คือ การที่บุคคลนั้นฝึกฝนตนเอง
คนอื่นทำให้เพียงจิตสภาพแวดล้อม ให้ข่าวสาร จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้
อย่างมีประสิทธิภาพเท่านั้น การสร้างศรัทธาให้คนยอมรับและเรียนรู้ด้วย
ตนเอง จึงสำคัญมาก ถ้าบุคคลใดไม่มีจักษุวิญญาณ หลงตนเอง ใครเล่าจะช่วย
พัฒนาได้ โมหะเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาจิตใจ

๘. ครูอาจารย์สามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจได้ใน
ทุกสาขาวิชาไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่เฉพาะสาขาวิชามนุษยศาสตร์ และ
สังคมศาสตร์เท่านั้น

บทความนี้เรียกร้องให้ทุกฝ่ายที่มีหน้าที่พัฒนาจิตใจได้
รวมพลังกันและมีเจตคติที่ดีต่อกัน ตลอดระยะเวลาอันยาวนานในสถาน
ศึกษา เด็กมากกว่าร้อยละห้าสิบต้องแตกแยกออกไปจากระบบการศึกษา
เพียงช่วงเวลา ๖ ปี เด็กอีกส่วนหนึ่งโชคดีเรียนจบมัธยมศึกษา เยาวชน
ส่วนน้อยที่มีชัยชนะในยุทธภูมิจุดมศึกษา เราเรียกคนกลุ่มน้อยนี้ว่า
“บัณฑิต” โดยที่ไม่แน่ใจนักว่าบัณฑิตเหล่านี้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เพียงใด

ใครเล่าจะปลูกต้นกุหลาบลงในผืนดินอันแล้งร้อนและแตกกระแหง

ใครจะฉุดลากให้ต้นกุหลาบเติบโต ผลิใบระบัด

ใครจะบีบคั้นให้กุหลาบผลิดอกแย้มบาน

ใครจะเติมกลิ่นหอมและสีอันสดสวย

หากไร้โอชะแห่งดิน ความชุ่มชื้นของน้ำและแสงระวีอรุณ

ปราศจากลมรืนมาไล่ และมือที่ลิดใบให้โปร่งงาม

ธรรมชาติสร้างชีวิต ที่ละน้อย ที่ละน้อย เน้นนาน

มนุษย์ช่วยปรุงแต่งด้วยรักและอาหาร

ฉันใด เยาวชน

ธรรมชาติสร้างชีวิตร่างกายและจิตใจแก่เขา

เติบโตขึ้นเป็นตัวเขา ใครเล่าจะฝืน

แต่ด้วยความรักและความรู้ในวิถีของการศึกษา

แต่งแต่มีวิญญาณของเขาให้ประณีต แจ่มกระจ่างอ่อนโยน

ที่ละน้อย ที่ละน้อย เน้นนาน

เพื่อเขาจะเป็นมนุษย์ที่รู้ รู้สึก รู้เพื่อจะสู้เพื่ออิสรภาพ

หลุดพ้นจากอะไร

ความเขลา โฉดชั่ว เห็นแก่ตัว ความทะยานอยาก

ความโกรธ ความหลงผิด

เพื่อเขาจะเป็นผู้รู้ ผู้รัก ผู้ให้

นี่คือมนุษย์ นี่คือการศึกษานี้คือปัญญา นี่คือศีลธรรม

ปราศจากสิ่งนี้ มนุษย์และเตยริจฉาน จะต่างกันไฉน

เชิงอรรถ

๑. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร** (พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์), โครงการพัฒนาตน, มหาวิทยาลัยมหิดล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พฤศจิกายน ๒๕๓๗, น. ๒๓
๒. พุทธทาสภิกขุ, **การศึกษาของโลกปัจจุบัน** คำบรรยายกลุ่มนิสิต นักศึกษาวชภาควิชาคุณธรรม ณ สวนโมกขพลาราม, วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๑๒ เวลา ๑๕.๐๐ น. จัดพิมพ์ในหนังสือ คุณความดีของชีวิต, คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สุนน อมรวิวัฒน์ บรรณาธิการ, ๒๕๒๓, น. ๒
๓. สุนน อมรวิวัฒน์, **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**, โครงการตำรา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, พิมพ์ครั้งที่สอง, ๒๕๓๐
๔. พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ), **คำบรรยายวิชาพุทธปรัชญาการศึกษา, ภาควิชาสารัตถศึกษา, สาขาวิชาพื้นฐานการศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖**
๕. ม.ล.ปิ่น มาลากุล **คำแปลพระราชบัญญัติก พระบรมราชาบายในการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง** จากหนังสือพระบรมราชาบายกับวชิราวุธวิทยาลัย, โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๑๘, น ๑๒๗-๑๒๘
๖. สุนน อมรวิวัฒน์, **กระบวนการกัลยาณมิตร ฝึกจิตใจให้มีน้ำใจ** คำบรรยายในที่ประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ ๕ เมษายน ๒๕๓๗, วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับผนวก เดือนตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๗, น.๕๘

ใครเล่าจะปลูกต้นกุหลาบลงในผืนดินอันแล้งร้อนและแตกกระแหง
ใครจะจุดลากให้ต้นกุหลาบเติบโต ผลิใบระบัด
ใครจะบีบเค้นให้กุหลาบผลิดอกแย้มบาน
ใครจะเติมกลิ่นหอมและสีอันสดสวย

หากไร้โอชะแห่งดิน ความชุ่มเย็นของน้ำและแสงระวีอรุณ
ปราศจากลมรืนมาไล้ และมีมือที่ลิดใบให้โปร่งงาม

ธรรมชาติสร้างชีวิต ที่ละน้อย ที่ละน้อย เน้นนาน
มนุษย์ช่วยปรุงแต่งด้วยรักและอาหาร
ฉันทิเด ยาวชน

ธรรมชาติสร้างชีวิตร่างกายและจิตใจแก่เขา
เติบโตขึ้นเป็นตัวเขา ใครเล่าจะฝืน
แต่ด้วยความรักและความรู้ในวิถีของการศึกษา
แต่งแต่มีวิญญาณของเขาให้ประณีต แจ่มกระจ่างอ่อนโยน
ที่ละน้อย ที่ละน้อย เน้นนาน

เพื่อเขาจะเป็นมนุษย์ที่รู้ รู้ลึก รู้เพื่อจะสู้เพื่ออิสรภาพ
หลุดพ้นจากอะไร

ความเขลา โฉดชั่ว เห็นแก่ตัว ความทะยานอยาก
ความโกรธ ความหลงผิด

เพื่อเขาจะเป็นผู้รู้ ผู้รัก ผู้ให้
นี่คือมนุษย์ นี่คือการศึกษานี้คือปัญญา นี่คือศีลธรรม
ปราศจากสิ่งนี้ มนุษย์และเดียวจ्ञาน จะต่างกันไหน